

Pretexte pentru lectură

Francezi, bănățeni, germani: periplu identitar pe drumul memoriei

de Alexandru FODOR

Cartea Smarandei Vultur, *Francezi în Banat, bănățeni în Franța*, reprezintă un excelent studiu de caz dedicat unei comunități cu o istorie zbuciumată. Îmbinând tehnicile caracteristice istoriei orale cu o cercetare istorică tradițională a documentelor și literaturii de specialitate, S. Vultur explorează avaturile identitare ale acestei comunități pe parcursul a mai bine de două secole. Originari de pe actualul teritoriu al Franței, germanizați după stabilirea în Banat, francezii bănățeni își redescoperă identitatea franceză pe fondul vicisitudinilor istorice de pe parcursul secolului al XX-lea. Ea a reprezentat colacul de salvare care le-a permis să evite deportarea în URSS și să se întoarcă pe actualul teritoriu al Franței. Perioada petrecută în Banat și-a lăsat însă amprenta asupra lor, ducând la dezvoltarea unei identități regionale, aceea de bănățeni, ce a constituit un refugiu în perioada în care au fost considerați apatrizi.

Am amintit deja, cu prilejul recenziei dedicate într-un număr trecut cărții Simonei Adam¹, despre campania postdecembristă de recuperare a specificului multicultural al Banatului, desfășurată inclusiv prin intermediul istoriei orale. Lucrarea analizată în rândurile următoare se încadrează în același registru, cele două cărți împărțășind o serie de aspecte comune. Printre ele, autoarea volumului de față care semnează totodată și prefața lucrării Simonei Adam.

Smaranda Vultur, căci despre ea este vorba, nu mai are nevoie de nicio prezentare, fiind un nume care s-a impus de-a lungul anilor în peisajul academic timișorean. Detaliile biografice ale autoarei pot fi regăsite la pagina 4, prin urmare nu vom insista asupra lor. Din consultarea bibliografiei S. Vultur pot fi identificate două direcții majore de cercetare ce se întrepătrund însă în mod constant. Una are în centru victimele represiunii comuniste, în special cei deportați pe Bărăgan. Cealaltă este dedicată diverselor comunități minoritare care au populat Banatul în diverse momente. Eforturile autoarei s-au concretizat în lucrări dedicate germanilor, evreilor, dar și basarabenilor și bucovinenilor. De data aceasta este rândul francezilor din Banat să fie în prim-plan. Povestea acestora este una foarte interesantă, cu accente de epopee. Urmași ai unor coloniști proveniți din Alsacia, Lorena sau Luxemburg și stabiliți în Banat în secolul al XVIII-lea, ei au fost supuși unui proces de germanizare, ajungând să fie asimilați șvabilor bănățeni. Desigur, în perioada în care Banatul s-a aflat în componența Ungariei, acest proces a devenit unul de maghiarizare. După Al Doilea Război Mondial, pe fondul persecuțiilor la care au fost supuși etnicii

germani din România de către regimul comunist (sau mai degrabă de către ocupantul sovietic, al cărui „demn” urmaș pare din ce în ce mai mult să-și propună a fi actualul locatar de la Kremlin), acești oameni apelează la originile franceze pentru a evita deportarea la muncă forțată în URSS. Mulți dintre ei ajung în cele din urmă să se stabilească în Franța, în departamentul Vaucluse din regiunea Provence. Un fel de întoarcere acasă, am putea spune, similară în multe privințe cu *Aliyah* israeliană.

¹ Simona Adam, *Timișoara lor, Timișoara noastră. Memorie urbană și identitate interculturală*, prefață de Smaranda Vultur, Timișoara, Editura Universității de Vest din Timișoara, 2024.

Aceasta ar fi în linii mari povestea lor. În realitate, chestiunea este mult mai complexă. Pornind chiar de la identitatea inițială a acestor oameni. Pot fi ei considerați francezi în sensul pe care îl atribuim în prezent termenului? Este o întrebare legitimă pe care o pune și Benjamin Landais în postfață. Asemenea lui, avem motive serioase să ne îndoim. Alsacia și Lorena au devenit franceze abia în secolele XVI-XVII, în cadrul multiseclarului proiect de politică externă al Franței ce urmărea asigurarea de frontiere naturale regatului (Pirinei, Alpi, Rin). Până atunci ele au făcut parte din Sfântul Imperiu Roman, spațiu prin excelență germanic. Cu atât mai puțin este valabil în cazul Luxemburgului, posesiune a Habsburgilor spanioli și apoi austrieci până la epoca napoleoniană. La un moment dat, teritoriile de origine ale acestor coloniști de origine franceză au făcut parte din conglomeratul burgund, o colecție eterogenă de ducate, comitate și alte formațiuni statale, constituită de ducii de Burgundia în secolele XIV-XV, situată în nord-vestul Franței și în actualul Benelux. Reputatul istoric belgian Henri Pirenne vedea în ele o identitate burgundă sau chiar belgiană. Firește, Pirenne exagerează căutând națiuni moderne în Europa medievală. Însă dacă ducii Burgundiei n-ar fi fost opriți să-și ducă la îndeplinire planurile de constituire a unui regat burgund, este foarte probabil ca în timp să se fi coagulat o identitate burgundă, distinctă de cea franceză. În orice caz, această ambiguitate identitară este conștientizată din plin de locuitorii ajunși la exasperare din cauza deselor schimbări de suveranitate. Această exasperare este oglindită inclusiv în interviul lui Nicolas Benz, care, la pagina 235, spune că *populația din Alsacia și Lorena nu a fost niciodată întrebată: ce vreți? Niciodată*. Cuvintele lui Benz sunt la rândul lor o reflexie a sentimentelor lui Robert Schuman, pentru care *nu este vina celor din Lorena și Alsacia că își schimbă tot timpul naționalitatea, e vina Franței și Germaniei*. Cum spuneam, problema este una complexă. De aici și necesitatea unui studiu aprofundat asupra multiplelor identități asumate de către acești oameni de-a lungul timpului și a modului în care s-au raportat la ele.

În întâmpinarea acestei nevoi vine și lucrarea Smarandei Vultur, *Francezi în Banat, bănățeni în Franța*, care nu se află la prima ediție. Este a doua ediție în limba română, respectiv a treia, dacă punem la

socoteală și ediția în limba franceză². Ediția de față a fost lansată în anul 2025 la editura Polirom și are 312 pagini³.

Structura cărții este relativ simplă: o porțiune introductivă, un corp principal alcătuit din cinci capitole, respectiv postfața și obișnuita bibliografie. Este demn de menționat că în acest caz avem trei secțiuni introductive ce grupează mulțumirile autoarei, o prefață dedicată acestei ediții secunde, respectiv argumentul care discută circumstanțele scrierii acestei lucrări și aspectele metodologice. Dintre acestea, prefața iese cel mai pregnant în evidență, aici fiind subliniată actualitatea temei în contextul geopolitic actual. Autoarea face aici o paralelă între emigrația protagoniștilor cărții spre Occident după Al Doilea Război Mondial și actualele valuri de refugiați din Ucraina și Siria. Primul capitol reconstituie istoricul acestei comunități pornind de la origini până la stabilirea lor finală în Franța.

Capitolul 2 este dedicat eforturilor de afirmare a identității franceze a acestor coloniști, în special după cele două conflagrații mondiale. De o importanță deosebită în acest sens este activitatea lui Ștefan Frecôt și Emil Botiș, motiv pentru care este firesc ca acest capitol să graviteze în jurul celor două figuri. Avocat și om politic, Frecôt a fost unul dintre liderii șvabilor bănățeni de origine franceză de la sfârșitul Primului Război Mondial. Notabilă este întâlnirea sa cu primul-ministru francez Georges Clemenceau, în care a pledat pentru unirea Banatului cu România. Emil Botiș a fost avocat, cercetător la Institutul Social Banat-Crișana și militant pentru recunoașterea bănățenilor de origine franceză. Cei doi au avut relații strânse, Botiș dedicând chiar un articol vieții și activității lui Frecôt în 1968. Articolul este publicat în premieră în lucrarea Smarandei Vultur, prin bunăvoința Stelei Simon, fiica lui Botiș, la rândul ei interviuată. Dacă al doilea capitol prezintă problema din perspectiva elitelor, cel de-al treilea este consacrat maselor, fiind unul tipic de istorie orală. Avem aici interviurile realizate de autoare cu șvabi de origine franceză din localitatea Tomnatic, una dintre cele mai reprezentative pentru această comunitate. Însă termenul de mase nu ar trebui să ne inducă în eroare. Majoritatea sunt oameni instruiți, probă a vieții culturale efervescente a Tomnaticului. Fapt ce ușurează considerabil munca autoarei, așa cum vedem în debutul interviului Cristinei-Margareta Renard la pagina 161.

² Smaranda Vultur, *Francezi în Banat, bănățeni în Franța*, Timișoara, Editura Marineasa, 2012; Idem, *Des mémoires et des vies. Le périphe identitaire des Français du Banat*, trad.

Ioana Vultur, Préface de Benjamin Landais, Avignon, Éditions universitaires d'Avignon, 2021.

³ Smaranda Vultur, *Francezi în Banat, bănățeni în Franța*, postfață de Benjamin Landais, Iași, Polirom, 2025.

Acest capitol abordează, după cum arată și titlul, dilema identitară care îi are în prim-plan pe acești oameni și modul în care își percep ei apartenența etnică. Din interviurile realizate de S. Vultur poate fi identificat la mijlocul secolului al XIX-lea momentul germanizării acestei categorii, ceea ce corespunde observațiilor de la fața locului ale lui Slavici, citate în capitolul 2. Trecerea a fost bruscă (la scara istoriei) și dramatică: buncii vorbitori de franceză și nepoții fluenți în germană nu se mai înțelegeau. Totuși, chiar dacă limba franceză a pierdut teren, tradițiile culinare de sorginte franceză au rezistat mai bine, după cum se poate vedea din mărturiile celor intervievați. Capitolul 4 reprezintă o explorare a conceptului de *Heimat* (loc de origine) aplicat cazului particular al acestor bănățeni francezi ajunși în final în Franța. Este un preambul necesar pentru ultimul capitol, preambul ce clarifică circumstanțele dezvoltării unei conștiințe regionale, cea bănățeană, în rândul celor menționați. Capitolul 5 este similar ca structură celui de-al treilea, numai că de această dată protagoniștii sunt bănățenii din Franța. Cartea este bogat ilustrată cu o varietate de imagini. Merită să menționăm, pentru a ne face o idee, câteva astfel de imagini: hărți ale Banatului, arbori genealogici, fotografiile ale celor intervievați și ale rudelor, caiete genealogice ce urmăreau ascendența coloniștilor (*Ahnenpaß*) și o gamă diversă de alte documente de arhivă, coperti ale unor cărți de bucate bănățene, picturi ce evocă teme din istoria comunității.

Nu vom insista prea mult pe aspectele de ordin metodologic, având în vedere că acestea sunt expuse într-o manieră suficient de detaliată și totodată succintă în partea introductivă. Această claritate caracterizează, de altfel, lucrările și prefetele semnate de S. Vultur, fapt ce le face ușor de recenzat. Să spunem, totuși, că volumul se bazează pe o solidă și meticuloasă cercetare calitativă și cantitativă, desfășurată cu aproximativ două decenii în urmă de autoare în România și în Franța. Deși tema este una în principal de istorie orală (prin urmare interviurile constituind baza), un rol important îl joacă izvoarele scrise: documentele de arhivă de la Serviciul Județean Timiș sau CNSAS, textele lui Frecôt și Botiș sau însemnările lui Slavici. Lucrarea este o abordare interdisciplinară ce îmbină antropologia și istoria, cu o pronunțată componentă de *Begriffsgeschichte*.

Cartea Smarandei Vultur, așa cum mărturisește și autoarea, explorează avatarurile identitare ale acestei comunități aparte, cu o istorie spectaculoasă. Inițial francezi (în măsura în care pot fi considerați francezi locuitorii Alsaciei și Lorenei

medievale), au devenit germani în cursul secolului al XIX-lea. După cele două războaie mondiale își redescoperă treptat identitatea franceză, mai ales sub spectrul deportării în URSS. Cei care reușesc să emigreze în Occident, trec în periplul lor printr-o altă fază, cea de apatrizi. Nemaifiind nici germani, nici francezi, se refugiază în asumarea unei identități bazate pe regiunea de proveniență, nu pe naționalitate. Conștiința acestei identități de bănățeni i-a urmat și după stabilirea în Franța, ajutându-i să-și păstreze specificul. Desigur, ei s-au integrat în societatea franceză, ajutați fiind în acest sens de calitățile asociate mitului „bunului colonizator”, pe care le-au folosit cu același succes după stabilirea în Banat cu două secole înaintea. Însă chiar dacă, așa cum o atestă și interviurile realizate în Franța, ei își arată grațitudinea față de patria actuală prin faptul că se consideră francezi, în sufletul lor rămâne un loc pentru identitatea de bănățeni (sau chiar de români de origine franceză). Dincolo de momentele tragice care au marcat-o, istoria acestei comunități, așa cum reiese din paginile acestui volum, este un exemplu frumos de diversitate culturală și interculturală, respectiv de adaptabilitate și evoluție identitară. În acest registru, cartea S. Vultur reprezintă o pledoarie în favoarea coexistenței armonioase multiculturale, având ca fundal cazul Banatului (în multe privințe o Uniune Europeană *avant la lettre*). Actualitatea demersului este cu atât mai pregnantă în amintitul context geopolitic actual, care nu exista la momentul apariției primei ediții.

Într-adevăr, după cum arată și autoarea în prefață, există multe asemănări tulburătoare între evoluțiile din ultimii ani și cele de la sfârșitul perioadei interbelice. În ambele cazuri am avut crize economice majore (1929 și 2008). În ambele cazuri avem o ascensiune a extremei stângi, urmată de o reacție pe măsură din partea extremei drepte. Un alt numitor comun este consolidarea puterii statelor cu intenții revanșarde. În primul caz, avem ascensiunea învingătorilor (Germania, Ungaria, Bulgaria, inclusiv URSS) și a învingătorilor nemulțumiți (Italia, Japonia) din Primul Război Mondial împotriva ordinii internaționale a sistemului de la Versailles. În al doilea caz, avem afirmarea tot mai agresivă a statelor interesate în a răsturna ordinea internațională de inspirație euroatlantică al cărei portdrapel este SUA. Este vorba în principal de statele asociate grupului BRICS, o colecție eterogenă de regimuri mai mult sau mai puțin dictatoriale. Sigur, nu trebuie să supraestimăm coeziunea acestor state, care, departe de a fi un bloc monolitic, au propriile lor interese, nu de puține ori antagonice. Este potrivită, așadar,

analogia pe care o face S. Vultur între exodul francezilor bănățeni spre Occident și criza refugiaților din prezent.

Nu am pune totuși pe aceeași treaptă cazul refugiaților din Banat sau Ucraina cu cel al celor proveniți din Siria și în general din zona Orientului Mijlociu. Motivele sunt multiple, pornind de la gradul de integrare în societatea țărilor de destinație, unul net în favoarea primilor. De altfel, și mărturiile protagoniștilor cărții Smarandei Vultur arată eforturile depuse de francezii bănățeni în acest sens. O altă diferență majoră este contextul în care s-au produs aceste migrații. Cei care au fugit de „binefacerea” venite de la Moscova (după instaurarea Cortinei de Fier, respectiv după debutul „operațiunii speciale”) au făcut-o pentru a se refugia din calea unei invazii externe. Criza imigranților din Siria se înscrie într-un fenomen mai amplu ce se desfășoară deja de decenii, cel al migrației în masă provenite din așa-numitul Sud Global, formulare dragă celor de la UNCTAD⁴. Prin urmare, ea reprezintă o problemă mai complexă, dar nu o noutate în istoria umană. Aerul apocaliptic ce însoțește masele din zonele sărace ce se revarsă asupra centrelor civilizației poate fi regăsit și în trecut pentru că, nu-i așa, fiecare epocă istorică își are propriul ei „Sud Global”. Avem cazul

marilor migrații ale antichității târzii, când populațiile germanice, slave, turco-mongole sau arabe au invadat Imperiul Roman, Persia sasanidă sau India dinastiei Gupta. Mergând și mai departe în timp, la sfârșitul mileniului al II-lea î.Hr., avem invazia Popoarelor Mării, care a distrus sau slăbit considerabil centrele de putere ale timpului: Regatul Nou egiptean, Imperiul Hittit, civilizația miceniană, regatele kassit sau asirian mijlociu din Mesopotamia. Însă așa cum spune și celebra vorbă referitoare la necesitatea de a sparge ouă în vederea preparării omletei, în ambele situații dispariția unor spații culturale a fost urmată de configurarea altora. Rămâne de văzut ce va rezerva viitorul societății occidentale actuale. Însă aceasta este o discuție ce depășește tema acestei recenzii, fiind mai potrivită, spre exemplu, unei analize a teoriilor lui Huntington.

Revenind la cartea Smarandei Vultur, ea reprezintă rodul unei cercetări interdisciplinare moderne, bine documentată și meticolos realizată. Este un studiu de caz extrem de interesant al unei comunități care nu s-a bucurat de prea mare atenție de-a lungul timpului, motiv pentru care și recomandăm cititorilor această lucrare.

Când fizica devine poezie: o călătorie în jurul ecuației $E=mc^2$

de Viviana Sîrbu

„De ce $E=mc^2$?” este o carte scrisă de doi fizicieni ai particulelor, Brian Cox și Jeff Forshaw, publicată în limba română de Editura Humanitas în anul 2023, în traducerea lui Iulian Comănescu. Volumul, devenit bestseller Gaudeamus, își propune să traducă în limbaj accesibil una dintre cele mai faimoase formule din istoria științei – $E=mc^2$ – fără a sacrifica rigoarea științifică. Brian Cox este profesor de fizică a particulelor la Universitatea din Manchester, cercetător în experimentul ATLAS de la CERN. Este cunoscut ca popularizator al științei prin emisiunile *Wonders of the Universe* (BBC), podcastul *The Infinite Monkey Cage* și ca autor al lucrărilor *The Quantum Universe* și *Black Holes: The Key to Understanding the Universe*. Jeff Forshaw este profesor de fizică teoretică la Universitatea din Manchester, specializat în domeniul cuanticii cu peste 100 de articole publicate fiind laureat al Medaliei Maxwell și al Premiului Kelvin.

Incepând cu prima frază, cititorul este ancorat în lectură prin întrebarea: „Ce înseamnă cuvintele „spațiu” și „timp” pentru tine?” și este expus ideii de relativitate prin enumerarea diferitelor posibilități de a vedea aceste două concepte, toate fiind considerate valide, deoarece, după spusele autorilor, „cu toții avem o percepție intuitivă a spațiului și timpului”⁵. Această deschidere nu este întâmplătoare: ea stabilește tonul cărții, în care complexitatea fizicii este abordată pornind

de la experiențe familiare. În continuare, primul capitol introduce conceptele de spațiu-timp și pune bazele gândirii în teoria relativității. Capitolul combină explicațiile fizice cu scurte referințe istorice, cum ar fi faptul că Minkowski, profesorul lui Einstein, a fost atât de impresionat de descoperirile începutului de secol XX încât a afirmat că spațiul și timpul nu mai pot fi tratate separat, ci trebuie privite ca o combinație inseparabilă.

⁴ United Nations Trade and Development, inițial United Nations Conference on Trade and Development, organizație interguvernamentală în cadrul ONU responsabilă cu reprezen-

tarea intereselor țărilor în curs de dezvoltare în ceea ce privește comerțul mondial.

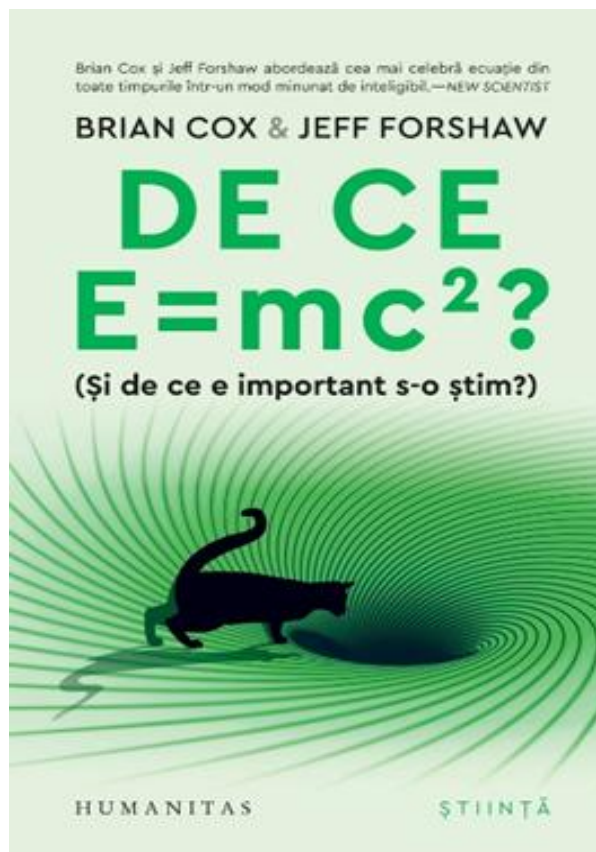
⁵ Brian Cox, Jeff Forshaw, *De ce $E=mc^2$?*, București, Humanitas, p. 15

Mai apoi, cititorul este provocat să considere alte perspective ale realității, care până atunci nu păreau posibile. De exemplu: dacă ești într-un avion și la ora 12:00 te deplasezi 10 rânduri mai în spate ca să vorbești cu un prieten, iar la 12:15 te întorci la locul tău, ești oare „în același loc”? Da și nu. Răspunsul vine printr-o analiză atentă, care combină știința cu istoria ideilor, și care pornește de la gândirea lui Galilei și Aristotel până la formulările radicale ale lui Einstein, cel care afirmă că totul depinde de sistemul de referință ales. În continuare, după ce autorii au captat deja atenția prin aceste teme de gândire și idei puțin confortabile despre o altă posibilitate a realității – în special pentru un cititor nespecializat –, este subliniat un alt principiu esențial din domeniul științei, care va contribui decisiv la construirea demonstrației teoriei relativității. Este vorba despre ideea că o afirmație care nu poate fi testată experimental nu are valoare științifică: nu putem spune despre ea nici că este adevărată, nici că este falsă, iar în contextul cunoașterii științifice, devine pur și simplu irelevantă. Această observație nu doar clarifică de-limitarea dintre știință și speculație, ci pregătește și cadrul logic în care se vor desfășura explicațiile din capitolele următoare.

Înainte de a începe adevărata demonstrație a teoriei relativității, este introdus un scurt capitol despre viteza luminii, în care tânărul Einstein este imaginat propunând două axiome fundamentale – două propoziții considerate adevărate la scară universală și care stau la baza construcției teoretice ce urmează. Prima afirmă că lumina călătorește cu aceeași viteză indiferent de mișcarea sursei sau a observatorului. A doua spune că nicio experiență fizică nu poate demonstra că mișcarea este absolută – cu alte cuvinte, toate mișcărilor sunt relative și nu există un sistem de referință privilegiat. Aceste două idei, aparent simple, vor conduce la o întreagă reformulare a modului în care înțelegem spațiul, timpul și raportul dintre ele. Este de apreciat faptul că acest capitol este ușor de parcurs pentru orice tip de cititor, deoarece, atunci când întâlnești afirmații precum „timpul încetinește pentru obiectele aflate în mișcare”, apare în mod firesc nevoia unei explicații clare și convingătoare. Autorii reușesc să ofere această explicație într-un mod intuitiv, astfel încât înțelegerea să se producă chiar de la prima lectură, fără a frustra sau copleși cititorul. Această claritate este esențială, mai ales pentru o carte care introduce idei neobișnuite și aparent

contradictorii, care pot părea greu de acceptat la prima vedere. Prin acest stil, cartea evită capcana abstractizării și își păstrează accesibilitatea chiar și în momentele teoretice mai dense.

Până în acest punct, „*De ce $E=mc^2$?*” se menține comparabilă la nivel de accesibilitate și claritate cu alte lucrări științifice, mai exact „*Sapte scurte lecții de fizică*” de Carlo Rovelli, considerată de criticul Philip Ball, într-o recenzie apărută în prestigiosul jurnal *Nature*, ca fiind o lucrare „scurtă, poetică și uimitor de clară, capabilă să transforme ideile abstracte în imagini tangibile”⁶, dar și cu lucrarea bestseller a lui Neil deGrasse Tyson, „*Astrofizica pentru cei grăbiți*”, o carte despre care David Kaiser, profesor la MIT, afirma că „reuşeşte să condenseze esențialul cosmosului într-un limbaj colocvial, dar fără superficialitate”. Brian Cox și Jeff Forshaw au reușit să se situeze la frontiera dintre scrisul aproape poetic al lui Rovelli și stilul degajat, plin de umor, al lui Neil deGrasse Tyson – cunoscut și ca „rockstarul astrofizicii”.

⁶ Philip Ball, „Seven Brief Lessons on Physics by Carlo Rovelli – review”. *Nature*, 2016. <https://www.nature.com/articles/534318a>, consultat la 15 aprilie 2025.

Așa cum se întâmplă frecvent în carte, capitolul 4 începe cu o scurtă recapitulare a ideilor anterioare, ajutând cititorul să rămână conectat. Următorul capitol este unul remarcabil, nu doar prin conținutul său științific, ci și prin felul în care stârnește curiozitatea celui care parcurge lectura de a căuta mai mult. Te face să vrei să revii la nume de matematicieni celebri sau fizicieni peste care ai trecut poate superficial în liceu, fără să le dai prea mare importanță la vremea respectivă. În acest context, apare menționat și numele *Emmy Noether*, considerată de *Albert Einstein* însăși drept cea mai mare matematiciană din istorie. Pentru un cititor cu pregătire în domeniu, această apariție este cu adevărat emoționantă, iar pentru cititorul nespecializat, este o invitație la descoperire și admirație.

Mergând mai departe, lucrurile încep să se compliace. Autorii menționează încă din prefață că își doresc ca oricine citește $E=mc^2$ să înțeleagă cum fizicienii dezvoltă teorii noi și cum *Einstein* a pus bazele fizicii moderne. În esență, acest capitol reușește să atingă aceste așteptări, cu o mică excepție: explicarea punctului de plecare în teoriile lui *Einstein* – invarianța, cauzalitatea și distanța. Primele două concepte sunt explicate într-un mod clar și intuitiv: legile sunt invariante, adică funcționează la fel pe Pământ sau în galaxia Andromeda, iar cauza precedă efectul – nu te poți naște înaintea mamei tale. Aceste exemple reușesc să aducă un zâmbet și chiar să provoace reflecție, mai ales când apare referința la *Nostradamus*, unde autorii sugerează, cu umor fin, că o presupusă profeție ar putea fi în realitate un caz de cauzalitate inversată – poate că destinatarul moștenirii lui *Nostradamus* a fost cel care a provocat Marele Incendiu din Londra.

În schimb, explicația conceptului de distanță lasă loc de confuzie, în special pentru cititorii fără pregătire de specialitate. Exemplul cu Luna, care se îndepărtează de Pământ cu aproximativ 4 cm pe an, ridică o întrebare interesantă: de ce? Răspunsul, bazat pe conservarea momentului cinetic și mutarea Lunii pe o orbită mai îndepărtată, este fascinant pentru un cititor familiarizat cu fizica, dar poate părea greoi pentru cititorul amator, care nu a mai întâlnit aceste concepte înainte.

Următoarele patru capitole, 5, 6, 7 și 8, merită menționate împreună, deoarece până în acest punct se poate spune că au fost acumulate suficiente cunoștințe pentru a continua lectura fără a fi copleșit de complexitatea noilor concepte. Autorii par conștienți de dificultatea subiectelor, motiv pentru care

revin frecvent, într-un ton ușor amuzant, cu îndemnul: „mai citește o dată dacă simți nevoia și vom merge mai departe”. Este un mod eficient de a relaxa tensiunea unui capitol dens, dar și o dovadă a stilului empatic al autorilor.

Sunt introduse definiții esențiale pentru fizica modernă, precum energia și impulsul, alături de principiul conservării acestora. Explicațiile păstrează un echilibru clar între rigoare și accesibilitate. Cititorul este invitat să-și imagineze un tun pregătit să lanseze o ghiulea. Înainte de tragere, nu există impuls. Dar odată ce ghiuleaua este lansată și lovește un zid, tunul este împins înapoi – reacție proporțională cu masa lui – iar soldații rămân în siguranță tocmai datorită acestui principiu de conservare. Definirea energiei este tratată mai delicat, întrucât ea ia mai multe forme și a fost înțeleasă treptat, prin experimente și efort teoretic. Cartea reușește totuși să sintetizeze elegant concepte complexe, prin exemple istorice precum locomotivele cu aburi, unde cărbunele generează energie prin ardere, sau frecarea între materiale care duce la încălzirea metalului.

Într-un exercițiu aproape filosofic, cititorul este provocat să întrebe oameni din medii diferite ce înseamnă pentru ei „energia” și să reflecteze asupra multiplelor sensuri atribuite acestui cuvânt. Într-o strategie rațională, autorii construiesc conceptele de impuls și energie mai întâi în cadrul spațiului tridimensional, cu care toți suntem familiarizați.

Exemplele sunt intuitive – ca atunci când descriem mișcarea în direcții cunoscute: est, vest, nord, sud –, iar aceste direcții ajută la înțelegerea vectorială a impulsului. Odată înțeles acest cadru, autorii extind raționamentul în spațiul 4-dimensional, în care timpul este integrat alături de cele trei dimensiuni spațiale, punând astfel bazele pentru înțelegerea completă a relativității. Această secțiune conține și câteva calcule matematice menite să întărească raționamentele prezentate.

Totuși, apare o trăsătură mai puțin plăcută, recurentă în a doua parte a cărții: la fiecare demonstrație ușor mai complicată care implică elemente de algebră sau geometrie, autorii par să-și ceară scuza anticipat – atât cititorului nepregătit („este inevitabilă puțină matematică”), cât și celui pregătit („ne vom opri puțin asupra explicațiilor”). Deși intenția este clară, această dublă precauție poate crea o ușoară frustrare sau senzația că matematica este o piedică, nu o unealtă de clarificare, după cum susțin autorii în mai multe cazuri.

Cu toate acestea, se ajunge la scopul lecturii: înțelegerea formulei $E=mc^2$. Devine clar că dacă ai o masă de 1 kg de „nu contează ce”, iar acea masă dispăre complet, rezultatul este o cantitate precisă de energie. Este un moment-cheie al cărții, pregătit prin toate conceptele anterioare.

Exemplele sunt alese cu grijă: dacă seara te odihnești în fața focului, căldura pe care o simți vine din arderea cărbunelui. Dimineața, dacă măsori atent cenușa rămasă, vei observa că ea cântărește mai puțin – iar diferența reprezintă energia eliberată, conform conservării masei și a energiei. Consecințele acestei formule sunt vaste și sunt prezentate corect și cuprinzător: de la fuziune și fisiune nucleară până la aplicații în astronomie, înțelegerea supernovelor și a găurilor negre. Cartea reușește să transmită nu doar formula în sine, ci întreaga eleganță a unei idei care a schimbat profund modul în care înțelegem Universul.

Având în vedere ultimele capitole, unde complexitatea ideilor crește semnificativ, *De ce $E=mc^2$?* face trecerea de la un nivel accesibil, potrivit publicului larg, către unul intermediar, care presupune un anumit grad de familiaritate cu conceptele științifice. În acest context, devine mai ușor de înțeles observația lui Brian Clegg, „chiar dacă autorii încearcă să rămână prietenoși, m-am simțit de parcă îmi predau niște profesori”⁷. Deși formularea poate părea ușor exagerată, ea surprinde bine schimbarea de ritm și adâncime epistemologică din a doua parte a volumului. Astfel, diferența dintre această carte și cele două opere de referință devine mai clară: „*De ce $E=mc^2$?*” nu mai rămâne la granița dintre popularizare și reflecție, ci se conturează ca o lucrare unică prin stil și abordare – un curs dinamic, construit progresiv pe niveluri de dificultate și presărat cu referințe istorice, din care cititorul rămâne nu doar cu idei, ci cu aptitudini esențiale de înțelegere a relativității.

În schimb, *Carlo Rovelli* și opera sa rămân în categoria poveștii filosofice, care încântă cititorul prin atitudine și reverie, oferind o experiență contemplativă mai degrabă decât formativă. Iar *Neil deGrasse Tyson*, prin stilul său colocvial și antrenant, oferă o lectură alertă, care implică și distrează cititorul, dar care nu-l solicită teoretic în aceeași măsură.

Publicul țintă este menționat de autori în prefața cărții: orice om interesat de figura lui Einstein și de celebra sa ecuație, $E=mc^2$. În esență, cartea

poate fi citită de oricine, chiar și de cei care „nu mai țin minte formula lui Pitagora”⁸, datorită modului în care autorii reușesc, în doar 224 de pagini, să includă un veritabil breviar de concepte pentru cititorii mai puțin familiarizați cu matematica. Cu toate acestea, dificultatea crește progresiv, iar după capitolul 4, nivelul de abstractizare și prezența unor noțiuni mai tehnice pot deveni un obstacol pentru cititorul relaxat. Astfel, publicul real al cărții se conturează mai clar: studenți din domeniul științelor exacte (fizică, matematică, inginerie), pasionați de știință sau astronomie, dar și profesori care caută o lectură riguroasă, dar diferită de cursurile convenționale.

Această concluzie este susținută și de Brian Clegg. Opinia sa este cu atât mai relevantă cu cât el însuși face parte din același efort de traducere a științei către publicul larg – dar cu un simț critic format asupra accesibilității reale a unei lucrări.

Deși autorii își propun să se adreseze „oricui este curios în legătură cu celebra ecuație a lui Einstein”⁹, Clegg avertizează: „Pentru o carte care pretinde că este pentru «oricine a fost vreodată curios de ecuația $E=mc^2$ », este prea asemănătoare cu o prelegere universitară.” Mai departe, adaugă o observație practică și esențială privind nivelul minim de înțelegere necesar: „Suspectez că ai nevoie cel puțin de un nivel de fizică de liceu (ideal ar fi de facultate) ca să înțelegi cu adevărat conținutul.”¹⁰ Cum spuneam deja, cartea are o serie de puncte forte precum construcția logică și progresivă a ideilor. Fiecare capitol se bazează pe ideile anterioare, iar recapitulările frecvente ajută cititorul să rămână conectat la firul logic, chiar și când dificultatea crește. La polul opus, tendința de a „se scuza” pentru folosirea explicațiilor matematice devine repetitivă și, uneori, deranjantă. Totuși lucrarea dă dovadă de echilibru între intuiție și rigoare. Cartea combină exemple istorice, explicații intuitive și referințe culturale, fără să renunțe la coerența fizicii moderne, ceea ce o face valoroasă și ca lectură educativă.

În ediția românească, deși nu afectează substanța, apar destule greșeli de redactare care pot deranja cititorul atent și scad imaginea unei ediții îngrijite. Mai mult, există și unele exprimări mai puțin recomandate pentru un eseu științific, cum ar fi remarcă despre „o grămadă de aberații gen *New Age*”¹¹, care poate lăsa o ușoară senzație de disconfort. Chiar dacă intenția este clară,

⁷ Brian Clegg, *Why Does $E=mc^2$? – Review*, în *Popular Science Reviews*, 2010. <https://www.popularscience.co.uk/?p=386> consultat la 15 aprilie 2025.

⁸ Brian Cox, *op. cit.*, p. 11.

⁹ *Ibidem*, p. 13.

¹⁰ Brian Clegg, *Why Does $E=mc^2$? – Review*, în „*Popular Science Reviews*”, 2010. <https://www.popularscience.co.uk/?p=386>

¹¹ Brian Cox, *op. cit.*, p. 120.

formularea pare prea diferită față de tonul general al cărții.

Ceea ce pare, la început, doar o formulă faimoasă devine treptat un mod de a privi lumea. Cartea nu oferă doar o explicație a lui $E=mc^2$, ci propune un exercițiu de gândire logică și disciplinată, prin care cititorul ajunge să înțeleagă că realitatea este mult mai flexibilă și surprinzătoare decât pare. Odată ce ai parcurs acest traseu, nu mai poți să te întorci la ideile de dinainte cu aceeași siguranță — și poate tocmai acesta

e cel mai mare câștig al lecturii. Prin această transformare treptată a modului de a gândi și prin echilibrul reușit între claritate, profunzime și rigoare, *De ce $E=mc^2$?* își câștigă un loc binemeritat alături de lucrările lui Carlo Rovelli și Neil deGrasse Tyson, rămânând, în același timp, o contribuție valoroasă și durabilă la înțelegerea relativității în literatura de popularizare a științei.

Zvonurile

de Mălina Iulia DUȚĂ

Cartea *Zvonurile* de Jean-Noel Kapferer analizează modul în care zvonurile iau naștere, se propagă și influențează societatea, fiind adesea mai credibile decât informația oficială, mai ales în regimuri totalitare. Autorul evidențiază legătura dintre zvonuri, manipulare, conformism și mecanisme psihologice, dar este criticat pentru lipsa unei perspective interculturale.

In cartea sa *Zvonurile*¹² profesorul Jean-Noel Kapferer investighează un fenomen social mai puțin analizat, dar care reprezintă o „monedă alternativă de schimb” a informației: zvonul.

Analiza lui Kapferer urmărește să demonteze „mecanismul de funcționare” al zvonurilor, dar în același timp una dintre concluziile acestui demers este că zvonul, deși are într-adevăr câteva etape identificabile și cuantificabile, este în esență un fenomen cu un grad ridicat de subiectivitate, fiind astfel imposibil de controlat în totalitate. Pornind de la studiile altor autori privind zvonurile – cum ar fi Knapp, care face referință la diverse modalități de a combate zvonurile apărute în timp de război, sau sociologul american T. Shibutani, care definește „matematic” zvonul ca fiind rezultatul unei înmulțiri între importanță și ambiguitate¹³ – autorul articulează propria sa definiție a zvonului: „Vom numi așadar zvon apariția și circulația în cadrul societății a unor informații fie încă neconfirmate public de către surse oficiale, fie dezmințite de acestea.”

Așadar, Kapferer urmărește zvonul în progresul lui, începând cu modul în care acesta ia naștere și terminând cu stingerea lui. Astfel, autorul subliniază faptul că zvonurile, deși uneori sunt născute spontan, reprezintă în multe cazuri rezultatul unor manipulări abile. Zvonurile se transmit fie de la persoană la persoană, fie prin diverse canale așa numit oficiale.

Incercând să explice de ce zvonurile sunt crezute și iau amploare, Kapferer identifică unele motive: sursa zvonului pare credibilă și/sau bine informată,

¹² Jean-Noel Kapferer, *Zvonurile*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 51.

¹³ *Ibidem*, p.60.

informația pare credibilă, momentul este propice unui anumit tip de zvon, predispoziția noastră internă („ecoul propriei conștiințe”) ne predispune spre a da crezare unor anumite speculații¹⁴. În continuare, autorul investighează publicul zvonului („fiecare conținut cu clientela lui”) și diversele funcții pe care acesta le are. Cât despre rolurile „răspândacilor” și receptorilor, acestea sunt care mai de care mai variate: „apostolul”, „oportunistul”, „receptorii pasivi”, „rezistenții” etc.¹⁵ prezentându-se și rolurile „speciale” ale femeilor și ale intelectualilor în dinamica zvonurilor. În ultimul capitol autorul face referire nu doar la modul în care un zvon dispăre, ci mai ales la „de ce” dispăre un zvon: „În general, situația creată după zvon pune problema semnificației tăcerii. Oare lumea a încetat să vorbească pentru că nu mai crede în zvon, sau continuă să creadă, dar comentariile nu sunt privite cu ochi buni?”¹⁶.

Deși în mod indirect, în Zvonurile se face referire la câteva dintre postulatele psiho-logiei sociale: principiul simplei expunerii, conformismul și devianța socială. Pornind de la premisa că postulatele psihologiei sociale nu sunt universal valabile în același mod și grad, ci variază în funcție de zona socio-culturală în care se manifestă, la fel putem afirma că zvonurile și dinamica lor se modifică în funcție de spațiul în care evoluează. Acest raționament nu este în întregime urmărit de Kapferer - deși cartea sa este din punctul meu de vedere bine structurată și reprezintă un bun instrument de studiu al fenomenului „zvon”, nu se referă, din păcate, și la dimensiunea interculturală a fenomenului.

In oarecare etnocentrism metodologic este demonstrat prin faptul că autorul folosește o serie de exemple (ideea de a oferi nume-roase exemple este, în sine, foarte eficientă) din (doar) două spații: Statele Unite și Franța. Singura excepție este tabelul care prezintă procentajele indicând măsura în care sunt crezute zvonurile în rândul intelectualilor din fosta URSS, exemplu la care voi reveni.

La întrebarea „de ce ne încredem în zvonuri” unul din răspunsurile oferite de Kapferer este că ne încredem din cauza puterii repetiției¹⁷. Așadar avem de-a face cu principiul simplei expunerii. După cum

s-a dovedit deja prin studii de teren, acest principiu variază în funcție de cultura în care este pus în evidență, deci disponibilitatea socială de a crede sau nu un zvon depinde de asemenea de tipul de societate despre care este vorba.

In rândul actorilor participanți (sau nu) la răspândirea zvonurilor sunt enumerați „rezistenții”, adică persoanele deviante social, care refuză să adere la părerea grupului majoritar. În corelație cu devianța socială, se evidențiază aluzia lui Kapferer la conformism, potrivit afirmației sale: „Aderarea la un zvon înseamnă supunerea față de vocea grupului”¹⁸.

Revenind la exemplul intelectualilor din URSS și încrederea lor în zvonuri, exemplul ales de însuși Kapferer indică importanța majoră a studiului intercultural al fenomenelor sociale: „Oriunde în lume, cu cât te afli mai aproape de putere, cu atât ști mai bine că realitatea prezentată publicului poate fi diferită de adevăr. Ca să nu mori prost trebuie să pleci urechea la zvonuri, acelea care dezvăluie adevărul ascuns în spatele aparențelor, al discursului sau al tăcerii oficiale. În cadrul anchetei întreprinse în URSS în legătură cu credibilitatea zvonurilor 95% dintre intelectuali, față de 56% dintre țărani intervievați, au declarat că zvonul e mai plauzibil decât informația transmisă de mediile de informare oficiale.”¹⁹. Rezultatele acestor interviuri reprezintă norma în statele totalitare, dar rezultatele ar fi probabil (dar cine mai știe?) diferite într-o țară cu o tradiție democratică.

Deși volumul Zvonurile a fost publicat pentru prima dată în România în 1993, acesta este mai actual decât oricând. Prevalența social media în spațiul public ne aduce în situația de a constata faptul că viața virtuală, cu tot ce presupune aceasta (inclusiv zvonuri și fake news) ajunge să aibă efecte concrete în viața reală. În ultima pagină a cărții sale, Kapferer realizează o asociere logică între zvonuri și clișeele mentale care ne direcționează într-o anumită măsură comportamentul. Afirmația conform căreia am fi cu toții „victime ale propriilor mecanisme psihologice” naște o nouă întrebare: ce înseamnă independența noastră ca ființe sociale și ca ființe umane.

¹⁴ *Ibidem, passim*, p. 118-142.

¹⁵ *Ibidem, passim*, p. 149-151.

¹⁶ *Ibidem*, p.167.

¹⁷ *Ibidem*, p.135.

¹⁸ *Ibidem*, p.161.

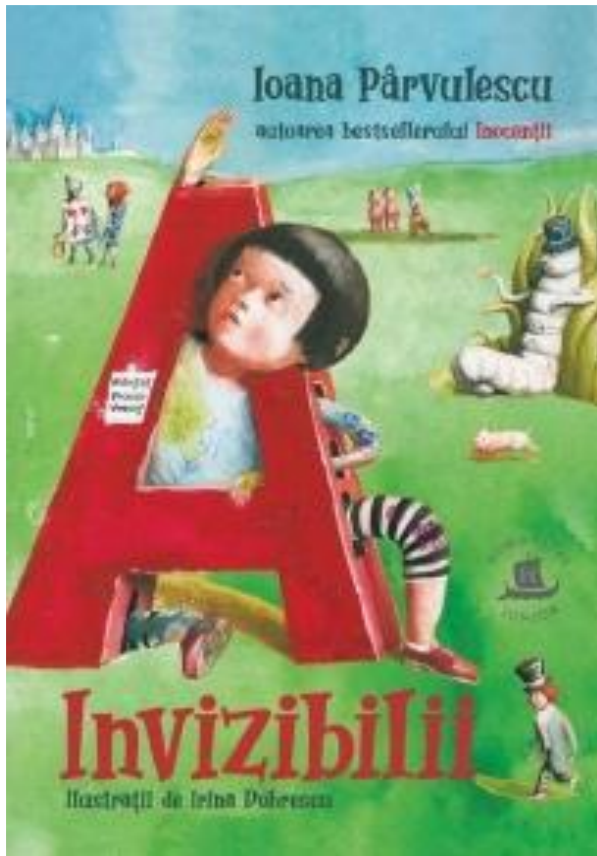
¹⁹ *Ibidem*, p.156-157.

Invizibilii

de Adina VOICA

Te-ai întrebat vreodată dacă o carte ți-ar arăta că ești mai curajos decât crezi? Cum ar arăta lumea dacă am putea deveni invizibili pentru a intra în lumea uimitoare a cărților pe care le citim? *Invizibilii* de Ioana Pârvulescu este o poveste despre povești care explorează universul copilăriei prin ochii Laurei, o fetiță de aproape opt ani care se confruntă cu dificultăți în a învăța să citească. În ciuda inteligenței și curiozității sale, Laura percepe literele ca pe niște desene, ceea ce o izolează de colegii săi și o determină să pornească într-o aventură fantastică în lumea cărților, ghidată de Bibliotecarul Bibliotecarilor. În 2022 a apărut la Humanitas *Invizibilii*, de Ioana Pârvulescu, autor care nu mai are nevoie de nici o prezentare.

Povestea este structurată în două părți: *Oamenii invizibili* și *Călătorie spre centrul cărții*. În prima parte, cititorul este introdus în lumea reală a Laurei unde se evidențiază dificultățile sale legate de citit și relațiile cu familia și colegii. A doua parte reprezintă o incursiune în universul cărților unde

Laura are parte de o experiență care avea să-i schimbe viața. În centrul romanului nu stă doar o fetiță care învață să citească, ci o întreagă metaforă despre cunoaștere și depășirea limitelor. Cititul, în cazul Laurei, devine o provocare existențială. Fiecare întâlnire cu personajele

din literatură este o probă care îi cere fetei un efort intelectual ce o va maturiza. Micul Prinț, Alice sau Anton Lupan nu sunt doar figuri literare, ci mesageri ai lumii interioare care o ajută să-și descopere propriul loc în lectură. Pe măsură ce Laura avansează în călătoria ei se înțelege că dificultatea acestora de a citi nu este doar o problemă școlară, ci o viziune diferită asupra lumii. Ea nu vede literele, ci afirma că pentru ea fiecare literă era „un om, o pasăre, o casă sau un pod sau câte și mai câte”²⁰. Acest fapt accentuează contrastul dintre codurile clasice de învățare și natura profund creativă a copilului.

Cartea propune o imagine și asupra familiei. Laura este caracterizată drept „fata care nu știe să citească”²¹, etichetă rostită de colegii ei, doar pentru că nu se încadra într-un tipar standardizat. Părinții ajung chiar să ia în calcul transferul ei la o altă școală, considerând că vina aparține profesorului. În acest context, replica tatălui: „fata mea are spirit de observație, știe să vadă”²² urmată imediat de intervenția mamei *fata noastră* reflectă tensiunile din cuplu. Fiecare părinte ajunge să-și demonstreze latura posesivă asupra copilei în mod separat, ceea ce arată lipsa de unitate a familiei. Astfel, avem personajele secundare cu care Laura se întâlnește: Tom, fratele ei mai mare, Maria, Marieta, Becky, Alice și Ruxi, colegile sale. Laura își continuă parcursul și își face noi prieteni, personaje din lumea cărților. Micul Prinț îi deschide ochii către universul sensibil al cunoașterii prin joacă. Muc cel Mic, Pinocchio, Alice alături de Domnul Omidă și iepurașul din Țara Minunilor ori Anton Lupan reprezintă fiecare câte o treaptă pe drumul maturizării și al descoperirii lumii prin lectură.

Un element aparte este simbolul ceasurilor. Acestea sugerează trecerea dintr-o etapă în alta a formării. În lumea imaginară a Laurei, timpul nu curge liniar, ci în funcție de intensitatea trăirilor. Finalul cărții este plin de simbolism. Laura reușește, în cele din urmă, să citească, dar mai important decât atât este faptul că ajunge să se înțeleagă pe sine și să se

²⁰ Ioana Pârvulescu, *Invizibilii*, ilustrații de Irina Dobrescu, București, Editura Humanitas, 2022, p. 16.

²¹ *Ibidem*, p. 17

²² *Ibidem*, p. 21.

identifice. Înțelege că, deși purtăm același nume, ne purtăm diferit în diverse situații sau în funcție de oamenii din jurul nostru: „Pentru fiecare, suntem altcineva și altfel.”²³

Această revelație subliniază ideea că ne definim diferit în situații distincte, iar construcția identității este influențată de relațiile noastre. Totodată, cartea transmite un alt mesaj puternic: niciodată nu e prea târziu să înveți lucruri noi. Laura se descrie drept „cea mai mică pentru toți din familie”²⁴, fiind adesea amânată cu formula: „Lasă, mai târziu!”. Această permanentă stare de așteptare o face să se simtă *invizibilă* în propria familie. Dar totul se schimbă atunci când fetița aude despre Ziua Cititului. Pierderea broșei, obiect cu valoare simbolică și afectivă, constituie declanșatorul unei crize interioare, amplificată de momentul în care Laura descoperă că ea nu știe să citească. Izolarea devine astfel o reacție defensivă la presiunile sociale. Totuși, ea își adună curajul și pătrunde în biblioteca școlii unde îl întâlnește pe Bibliotecarul Bibliotecarilor, o figură emblematică ce deschide o poartă către o lume imaginară. Aici Laura poate mărturisi sincer: „Muream de nerăbdare să aflu și eu unul dintre multe secrete ale oamenilor mari: secretul cititului.”²⁵

În partea a doua se accentuează tema timpului, iar Laura pătrunde în universul cărților. Aceasta își revede prietenii, colegele de clasă și întâlnește personaje din cărți care prind viață și o însoțesc. Laura observă cum prietenii ei se atașează de personajele din cărți, creând legături autentice cu acestea, trăind alături de ele experiențe care păreau reale. Ajunsă la ultima probă, dorința ei de a învăța să citească devine tot mai puternică. Chiar din titlul ultimului capitol (*Cu ochi plini de încredere*), se evidențiază esența transformării interioare a protagonistei și mecanismul subtil prin care aceasta își păstrează speranța. Pentru că a reușit să învețe să citească și ne-a împărtășit, totodată, codul secret al invizibililor își poate construi o identitate puternică prin prisma căreia își permite să privească viața cu încredere. Acest cod evidențiază fundamentul actului lecturii: „cărțile nu mor niciodată”²⁶.

Originalitatea este punctul forte al cărții. Transformarea cititului într-o aventură magică este o abordare inovatoare care stimulează curiozitatea și dorința de a explora alte cărți. Ilustrațiile

Irinei Dobrescu completează perfect textul. Posibilitatea ca acest text să fie jucat ca piesă de teatru sau să fie transpus într-un film este foarte mare. Totuși, complexitatea intertextuală ar putea ridica anumite dificultăți în fața înțelegerii textului. Deși autoarea nu simte nevoia să dezvolte personajele pe care Laura le întâlnește, se simte o oarecare lipsă în descrierea și construcția acestora. Există riscul ca mesajul operei să nu fie înțeles pe deplin. Dar cui se adresează această carte? Doar copiilor? Dacă te aștepti să descoperi idei despre copilărie, vei fi surprins că prin intermediul protagonistei ești determinat să reflectezi la importanța lecturii și la drumul descoperirii de sine. Vei observa că în spatele cuvintelor simple se ascund gânduri profunde. Este o poveste care inspiră empatie, curaj și iubire pentru cărți. Prin stilul său scriitoricesc, Ioana Pârvolescu reamintește cât de prețios este rolul de cititor. Totodată, scrierea este accesibilă și textul curge fluid, iar ritmul este progresiv. Dialogurile te invită să pătrunzi împreună cu protagonista în universul cărților.

Pre deosebire de romanul *Inocenții* de Ioana Pârvolescu care propune o reconstituire a copilăriei din perspectiva adultului, *Invizibilii* adoptă o abordare internă a copilăriei, captând în mod nemișlocit fragilitatea vârstei timpurii. Dacă în *Inocenții* protagonista rememorează episoade ale copilăriei, în *Invizibilii* se poate observa formarea proceselor cognitive. În ambele cărți familia constituie un reper esențial în construcția identitară.

Această carte este o meditație asupra devenirii și este destinată tuturor sufletelor care nu s-au înstrăinat de cărți. Mihaela Nicolae afirmă: „Invizibilii te îndeamnă să rămâi o clipă pe gânduri, spre a găsi răspunsul unor întrebări foarte simple, fără de care însă nu poți trece mai departe, sărind într-un picior, de la un cadran la altul, în jocul de tip șotron.”²⁷

Cartea este vizibilă, palpabilă și materială, dar universul său rămâne invizibil până când este explorat de cititor. *Invizibilii* ne reamintește cât de important este să nu renunțăm niciodată la dorința de a citi, de a învăța și de a privi lumea cu ochi curioși, asemenea unui copil, având-o de această dată ca model pe Laura.

²³ *Ibidem*, p. 98.

²⁴ *Ibidem*, p. 12.

²⁵ *Ibidem*, p. 37.

²⁶ *Ibidem*, p. 93.

²⁷ <https://bookhub.ro/invizibilii/> accesat ultima dată la data de 05.05.2025